

ПРАВОРОЗУМІННЯ К. НЕВОЛІНА В КОНТЕКСТІ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Середюк В.В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Serediuk V.V. K. NEVOLIN'S CONCEPTION OF LAW IN THE CONTEXT OF WESTERN LEGAL CULTURE

Анотація: В статті розглядаються елементи праворозуміння Костянтина Неволіна - професора юридичного факультету Університету Св. Володимира. Показано світоглядний та методологічний зв'язок його наукових ідей з західноєвропейськими філософсько-правовими вченнями.

Ключові слова: К. Неволін, праворозуміння, право, закон, традиція права, західноєвропейська правова культура.

Annotation: The article deals with the elements of the legal understanding of Constantine Nevolin, a professor at the Law Faculty of the University of St. Vladimir. The philosophical and methodological connection of his scientific ideas with Western European philosophical and legal doctrines is shown.

It is important to remark that, before the revolution in the Russian Empire, national science developed in the same paradigm as Western Europe, with its cultural features. This pattern applies to earlier historical periods, such as the times of the Respublica of Poland and Kyivan Rus. This is evidenced by the numerous works of prominent philosophers and statesmen, for example, the ideas of Volodymyr Monomakh, Oryhovskiy-Roksolan, P. Orlyk, F. Prokopovich's, legal ideas of professors of the University of St. Vladimir, etc.

Analysis of the scientific K.Nevolin's heritage proves the belonging of his legal ideas to the general context and contemporary discourse of Western legal culture.

In K. Nevolin's works there is a definite influence of his first religious, and then German philosophical and legal education. His scientific growth is similar to the intellectual and educational development of G. Hegel. However, we see an ideological connection, not only between K. Nevolin and Hegel but also Kant, Hobbes, Puffendorf, Thomas Aquinas, Plato and others.

Studying scientific heritage is important for the formation of a special Ukrainian approach to the development of law and state. In this regard, it is necessary to understand the national identity that could serve to unite Ukrainian values and traditions in society.

Key words: K. Nevolin, jurisprudence, law, act, tradition of law, Western European legal culture.

Сучасний український правовий дискурс переповнений обговореннями зарубіжного досвіду від аналізу та проектування законодавства на основі західних зразків, використання рішень ЄСПЛ, які є, згідно з чинним законодавством, джерелом права України до дослідження нових тенденцій у європейській, американській, ізраїльській, латино-американській юриспруденції. Доступ до джерел інформації щодо розвитку та процвітання зарубіжних держав та права, безперечно, велике благо, що дозволяє вибудувати ті правові інститути, які стали успішними для системного і стабільного правового порядку в західних демократіях і який необхідно вибудувати в нашій державі. Разом з тим почасти можна помітити, що запозичення іноземного досвіду відбувається у відриві від знання та розуміння підґрунтя цих самих законів, судових рішень, правових доктрин, а саме – західної правової культури в цілому. Відповідно ускладненим виявляється процес легітимації цього досвіду, розуміння нюансів його застосування та подальшого розвитку в українській правовій культурі.

Важливо відмітити, що до революції в Російській імперії вітчизняна наука в принципі розвивалася в одній парадигмі із західноєвропейською, маючи свої культурні особливості. Ця закономірність стосується і більш ранніх історичних періодів, як-от часів Речі Посполитої та Київської Русі. Про це свідчать численні праці видатних філософів та державних діячів, наприклад, ідеї Володимира Мономаха про прийняття рішення князем у згоді з Радою дружини, не допускаючи беззаконня і неправди [1, С. 157], ідеї Оріховського-Роксолана про обмежену владу короля, перша у світі Конституція П. Орлика, концепція освіченого абсолютизму Ф. Прокоповича, що ґрунтувалася на ідеях

природного права та суспільного договору, правові ідеї викладачів Університету Св. Володимира тощо.

Поряд з процесами запозичення іноземного досвіду в нашому суспільстві спостерігається й інші тенденції – Україна, феномени українського варіанту демократії, політичної системи, державного та суспільного ладу, революцій в реальних часі та просторі становлять предмет ретельного вивчення західних науковців [2; 3]. Відомою є позиція Заходу, що Україна має культурні можливості (спадщину, доступ до освіти, культурні обміни), а також культурну близькість та спорідненість із системою ідеалів та цінностей сучасного цивілізованого світу для формування і розвитку свого власного ідентичного шляху. Водночас існують деякі зауваження щодо незнання, невідомості, неврахування ідей, які були напрацьовані в минулому, однак сприятимуть вибудуванню особливого українського підходу. В зв'язку з цим важливо «зрозуміти національну ідентичність, яка змогла б послужити для об'єднання українських цінностей і традицій в суспільстві» [4, pp. 8–14].

Саме тому в стінах юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка запроваджено щорічні конференції, присвячені вивченню наукової спадщини його видатних учених минулого.

Метою нашої статті є висвітлення правничих ідей К. О. Неволіна, які сформувався лоні західної правової культури.

Важливо підкреслити, що правова культура – це спосіб та об'єктивний результат людської діяльності, частина загальної культури суспільства в цілому [5, с. 31, 67]. Вона не може бути зведена до сукупності позитивних норм, оскільки вони мають сенс лише в контексті інститутів, процедур, цінностей та способу мислення. Звернутися до західної традиції права означає звернутися до теорії права та історії правничої думки [6, с. 28].

Світоглядним підґрунтям прийнятих законодавцем норм слугують релігійні, філософські, політичні погляди суспільства, що обумовлюють розуміння права, держави, їх взаємозв'язок, уявлення про місце права в системі соціальних регуляторів та способів його легітимації. Серед соціокультурних параметрів, що визначають юридико-технічні характеристики західної правової культури, розрізняють зовнішні (формальні) та змістовні (сутнісні) [7, С. 903-104].

В науковій літературі загальноприйнятим є розрізнення двох типів правової культури – західного та східного за критерієм цінностей та традицій, що визначають сутність усіх існуючих в світі правових культур. Вчені сходять у тому, що існує єдина західна культура (традиція) права, яка характеризується здебільшого спільними для різних національних культур ідеями, цінностями та способом мислення (раціоналізм). Ці риси є досить стійкими утвореннями та відображають елементи «генетичного коду». Не будучи абсолютно монолітною щодо усіх сфер, західна правова культура відрізняється спільними ментальними установками [8, pp. 257-260; 9, pp. 873–889].

Річ у тім, що всі національні правові культури становлять гілки єдиного сімейного дерева. Як зазначає Г. Берман, всі західні правові системи – англійська, французька, німецька, італійська, польська, угорська, а з ХІХ ст. і російська – мають спільні історичні корені, з яких вони виводять спільну термінологію, методи, поняття, принципи та спільні цінності [6, с. 515].

Аналіз наукової спадщини К.О. Неволіна доводить приналежність його правничих ідей до загального контексту та тогочасного дискурсу західної правової культури.

Так, впродовж 1829-1834 pp. К. Неволін навчався в Німеччині, де слухав лекції Г. Савіньї та Г. Гегеля [10, с. 41].

Про включеність його світоглядної правової парадигми, на нашу думку, свідчить захист дисертації на тему «Рассуждение о философии законодательства у древних». Звертаючи особливу увагу на філософію Стародавніх Сходу, Греції та Риму, він зазначав: «Не зрозумівши філософію давніх, не можливо зрозуміти законодавство давніх народів: одне тісно пов'язане з іншим. Якщо не знати того, як судили стародавні філософи про

різні предмети законодавства, навряд чи можна зрозуміти і вчення філософів нашого часу про закони: стародавнє та нове утворюють частини єдиного цілого; багато ідей стародавньої філософії і зараз витримують найсуворішу критику» [11, с. 2-3].

Система поглядів К. Неволіна – складна і багатогранна. Можна погодитися з твердженням О. Ковальчука в тому, що непросто визначити чи вважати К. Неволіна прихильником однієї з юридичних шкіл чи компілятором усіх їх разом [10, с. 45]. Безумовно погляди науковця поєднували в собі ідеї різних філософсько-правових течій, відображаючи закономірності розвитку західноєвропейської правової думки від часів Античності. Спадкоємність європейської правової традиції та культури знаходить відображення в його роботах. При цьому в деяких положеннях його теорії можна віднайти ідеї панєвропеїзму, єдності правових культур та існування загальних начал правди, що сучасною термінологією, на нашу думку, інтерпретуватиметься як загальнолюдські цінності та принципи права.

Недарма у працях К. Неволіна спостерігається відчутний вплив отриманої ним спочатку духовної, а потім німецької філософсько-правової освіти. У цьому його схожість з інтелектуальною та освітньою підготовкою Г. Гегеля. Втім, в правових поглядах К. Неволіна простежуємо зв'язок не лише з Гегелем, але й з Кантом, Гоббсом, Пуффендорфом, Фомою Аквінським, Платоном та ін.

Розуміючи закон в широкому значенні, К. Неволін вважав, що суспільний закон – це правило, відповідно до якого *повинні* (*курсив – В. Середюк*) вчиняти моральні істини в суспільстві, якщо вони не хочуть відмовитися від самого суспільного життя [12, с. 27]. По-перше, вчений вказує на нормативність (зобов'язальність) правила поведінки, говорячи про *повинність*. Цей конструкт лежить у філософії права Канта, а в подальшому «*повинність*» – фундаментальне поняття чистого правознавства Г. Кельзена. Так, в чистій теорії права норма визначається як щось, що *повинно* бути або *повинно* здійснюватися. Її лінгвістичною формою є імператив або вираз *повинності* (належності). Сама ж *повинність* – це завжди смисл акту волі, інтенційно скерованого на поведінку іншого [13, с. 18].

По-друге, в розумінні К. Неволіним закону (права) закладені ідеї суспільного договору та громадянського суспільства. Київський вчений наголошує, що вчиняти відповідно до закону повинні моральні істини. Отже, істини, які здійснюють внутрішній вибір чинити так, щоб свобода свавілля одного могла бути сумісною зі свободою усіх за загальним законом свободи [14, с. 254]. Люди повинні реалізувати нормативне правило, якщо вони хочуть жити у суспільстві, тобто мають пожертвувати частиною своєї свободи заради існування суспільства. Це і є за Кантом безумовний та первинний обов'язок людини у зовнішніх відносинах з іншими людьми, які характеризуються взаємним впливом одне на одного. Тому суспільство, в якому виконується суспільний закон, перебуває в громадянському стані та утворює спільноту (*ein gemeines Wesen*) [15, с. 77].

За Пуффендорфом кожна людина повинна прагнути до мирного спільного життя з іншими, оскільки це відповідає її «природі та призначенню людського роду». Право необхідне для спільного життя в суспільстві [16, с. 163].

На думку, К. Неволіна право в державі – це влада людини над людиною, заснована на правді і тому визнана державою. Для вченого правда – це певний смисл, що має обов'язкову силу для совісті людини [12, с. 29, 30]. Тут простежується ідейний зв'язок із Кантівським *законом свободи*, за яким співіснують розумні істини та *примусом права*. Згідно з Кантом право – це обмеження свободи кожного за умови її співіснування зі свободами всіх інших відповідно до загального *закону свободи*. Публічне право – це сукупність зовнішніх законів (тобто позитивних), які уможливають злагоду у суспільстві. Таким чином право завжди пов'язане з примусом, оскільки обмежує свободу. І хоча громадянське суспільство полягає у відносинах між свободними людьми, всі вони підкорені примусу права, оскільки цього вимагає розум [15, с. 78].

У праві К. Неволін розрізняє дві частини: частину, яка може бути пізнана безпосередньо розумом, це право саме по собі має обов'язкову силу, незалежно від суспільного встановлення, тобто природні закони; і частину, яка пізнається не інакше, як із самого законодавства, що діє в державі, і тільки тому має обов'язкову силу, що вона встановлена державою, - закони суто позитивні. Природні закони становлять всезагальну та необхідну сторону права, позитивні – випадкову та обмежену; перші, взяті у їх сукупності, утворюють ідею законодавств, другі слугують її проявом. Однак оскільки держава на самі природні закони накладає печатку свого затвердження, то все законодавство взагалі, що діє у певній державі, називається позитивним законодавством [12, с. 33]. За таким же принципом розрізняв право природне та умовне Аристотель. Відповідно за його вченням природне право не залежить від його визнання, воно все одно має силу, умовне ж право – визначене і залежить від волі держави [17, с. 57]. Ідею розрізнення природного права, як сутнісної, змістовної сторони права, та позитивного права, як форми, пізніше віднаходимо у філософії права Г. Радбруха. Відроджуючи школу природного права після Другої світової війни, він співвідносив форму права та ідею права як відношення буття до належного [18, с. 164].

Загалом же принцип виокремлення природного та позитивного права не новий та глибоко вкорінений у західноєвропейську правову традицію. Фома Аквінський надав цьому філософсько-правове обґрунтування. Так, він писав: «Щось буває справедливим двома способами: перший – за самою природою речі, і це зветься природним законом, а другий – за відповідною домовленістю між людьми, що зветься погодженим законом» [19, С. 124-131].

Вірогідно К. Неволін розумів утопічність існування лише одного виду права без іншого (позитивного або природного). Тому він підкреслював, що жодна з «частин права не може існувати окремо від іншої і без іншої: перша як загальне без другої як конкретного – є голим поняттям без повноти життя; друга як конкретне без першої як загального – є лише хаотичне змішання різних випадковостей без будь-якого внутрішнього зв'язку, без твердого підґрунтя, без вічного та незмінного достоїнства». Вживаючи термін «ідея законодавства» він наголошує, що вона отримує вираження в позитивних законах і відображає особливий характер народу, ступінь його розвитку, історичні стосунки з іншими народами, причини часові та місцеві. «Ідея законодавства» залежить від загальних незмінних начал правди, а самі вічні начала правди в державі можуть застосовуватися також до окремих, одиничних випадків життя, щоб конкретний випадок отримав остаточне рішення». - Схоже, що начала правди – це щось на зразок принципів права у сучасному розумінні. - «Це і є *суттєве* відношення між ідеєю законодавств та позитивними законами. *Випадкове* відношення між ними, тобто таке, що не ґрунтується на необхідності речі, може полягати в протиріччі їх одне з одним [12, с. 34]. Тут погляди К. Неволіна тісно пов'язані з вченням Гегеля про необхідність, історичною школою права, ідеями Монтеск'є про зумовленість права і держави умовами, в яких історично розвивається суспільство, ідеями неогегельянства про існування права лише у тісному зв'язку норм та їх здійснення.

У вченні К. Неволіна відображена концепція Платона про втілення ідей, а також вчення Гегеля про розгортання Абсолютного духу в світі [20; 21]. Згідно з К. Неволіним ідея ніколи не виражається вповні та раптово в одному певному явищі. Це правило він застосовує й до законодавств. Подібно до вчення Гегеля, ідея визнається єдиною, приходячи у світ явищ, вона підлягає всім умовам простору та часу. Вона розкривається, по-перше у часі – звідси у різні часи існують різні законодавства. Розкриваючись у певному ступені, вона допускає існування в один і той же час різних видів у просторі – звідси існування на різних просторах різних законодавств в одному часовому проміжку. Таким чином, вважав К. Неволін, «держави, в законах яких втілюється загальна ідея законодавств розпорошені по світу, безперервно сліднують одна за одною і в середині свого власного кола кожна з них проходить різні ступені буття. Всі позитивні

законодавства, виражаючи одну спільну ідею, в істоті своїй тотожні. Всі вони розвиваються в одному й тому ж порядку, виходячи від обмежених начал до начал загальних. Всі вони мають дивовижну схожість між собою, коли знаходяться на рівних ступенях розвитку» [12, с. 35].

Отже, наукову спадщину К. Неволіна сміливо можна визнати частиною загальної європейської правової культури. Його ідеї та концепції відображають основні характеристики розвитку західноєвропейської правової традиції. Тобто формування західної правової культури ґрунтується на античній філософії, християнському віровченні та ідеалах розуму, свободи, рівності філософії Нового часу і погляди К. Неволіна концептуально належать до цієї парадигми. Методологічно у праворозуміння К. Неволіна закладено ідеї кантіанства, гегельянства та історичної школи права.

Список використаних джерел

1. История политических и правовых учений : Учебник для студ. высш. учеб. заведений, обуч. по спец. "Юриспруденция" / Под общ. ред. Нерсисянца В.С. – Москва : Норма - Инфра-М, 2001. – 736с.
2. «INTERNATIONAL CONFERENCE «QUO VADIS UKRAINE? TAKING STOCK OF A QUARTER CENTURY OF DISAPPOINTMENT» in Uppsala University // <http://www.ires.uu.se/calendar/Past+conferences+/Conferences+2017/quo-vadis-ukraine/Programme+Day+1+>
3. Olszański T. Aftermath of the Maidan. Ukrainian society two years after the revolution [Електронний ресурс] / Tadeusz A. Olszański. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2016-03-04/aftermath-maidan-ukrainian-society-two-years-after-revolution>.
4. Anderson B. L. Civil Teachings of the Bible with American and Eastern European illustrations / Bruce L. Anderson. // Соціологія права. – 2015. – №3. – pp. 8–14.
5. Маркарян Э.С. Очерки теории культуры / Э.С. Маркарян. – Ереван : Издательство АН Армянской ССР, 1969. – 228 с.
6. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Г.Дж. Берман. – 2-е издание. – Москва : Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА М - НОРМА, 1998. – 624 с.
7. Варламова Н.В. Западная правовая культура: уникальность или универсальность? // Общественные науки и современность. – 2011. – № 5. – С. 93-104.
8. Мельников Д.С. "Западная правовая культура как социокультурный феномен" / Д.С. Варламов // Вестник Брянского государственного университета. – № 2. – 2011. – pp. 257-260.
9. McWhinney E. Western and Non-Western Legal Cultures and the International Court of Justice / Edward McWhinney. // Washington University Law Review.. - Vol.65. - Issue 4. – 1987. – pp. 873–889.
10. Ковальчук О.М. Теорія права у працях вчених Київського університету (XIX – початок XX століття) : монографія / О.М. Ковальчук. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 190 с.
11. Неволін К. Рассуждение о философии законодательства у древних. — Спб., 1835. – 110 с.
12. Неволін К.А. Енциклопедія законодавства // Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. / за ред. І.С. Гриценка ; редкол.: П.П. Андрушко, Г.І. Балюк, І.А. Безклубий, О.А. Беляневич, Л.К. Воронова [та ін.]. – Київ : Либідь, 2011. – Кн. 1 : [уклад.: І.С. Гриценко, В.А. Короткий ; передм.: І.С. Гриценко, В.А. Короткий]. – С. 1-98.
13. Кельзен Г. Чисте правознавство: з дод.: Пробл. справедливості / Пер. з нім. О. Мокровольського. – К. Юніверс, 2004. – 496 с.
14. Кант И. Сочинения : В 6-ти тт. / И. Кант; Под общ. ред. В.Ф.Асмуса, А.В.Гульги, Т.И.Ойзермана. – Москва : Мысль, Т.4, ч. 1. – М., 1965.
15. Кант И. Сочинения : В 6-ти тт. / И. Кант; Под общ. ред. В.Ф.Асмуса, А.В.Гульги, Т.И.Ойзермана. – Москва : Мысль, Т.4, ч. 2. – 1964. – 478с.
16. Пилянкевич Н.И. История философии права // Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. / за ред. І.С. Гриценка ; редкол.: П.П. Андрушко, Г.І. Балюк, І.А. Безклубий, О.А. Беляневич, Л.К. Воронова [та ін.]. – Київ : Либідь, 2011. – Кн. 1 : [уклад.: І.С. Гриценко, В.А. Короткий ; передм.: І.С. Гриценко, В.А. Короткий]. – С.99-306.
17. История политических и правовых учений: Учеб. / под ред. О. Э. Лейста. – М.: Юрид. Лит., 1997 – 576.
18. Радбрух Г. Філософія права: пер. з нім. – Київ: Тандем, 2006. – 316 с.
19. Содомора П. Закон, право і справедливість у текстах Св. Томи з Аквіну (на матеріалі «Суми теології») / П. Содомора // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Філо. науки. – 2011. – Вип. 14. – С. 124–131.
20. Платон. Собрание сочинений в четырех томах / Платон; Под общ. ред. А.Ф. Лосева. – Москва : Мысль. – (Философское наследие). – Т. 2. – 1993. – 528с.
21. Гегель Г.В.Ф. Феноменология духа / Г.В.Ф. Гегель; пер. Г. Шпета. – СПб.: Наука, 1992. – XLVII, 444 с.